

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Юліан СЕМЕНЧУК

Copyright © 2006

Постановка проблеми. Рівень практичного володіння іноземною мовою студентами немовних ВНЗ безпосередньо залежить від глибини сформованості їхньої лексичної компетенції, що є складовою частиною іншомовної комунікативної грамотності. Лише достатньо великий обсяг привласнених лексичних одиниць (ЛО) дає змогу студенту брати активну участь як у навчальному, так і в реальному іншомовному спілкуванні, швидко та якісно отримувати інформацію з автентичних джерел. Тому галузевий стандарт вищої освіти та Освітньо-професійна програма підготовки бакалавра, спеціаліста і магістра напряму 0501 “Економіка і підприємництво” визначає предметом навчання у ВНЗ економічного профілю спеціальну лексику, котра використовується у практиці міжнародного бізнес-спілкування. Звідси впливає потреба освоєння фахової терміносистеми як невід’ємної складової функціональної компетенції майбутніх економістів задля успішного навчання професійно зорієнтованої іноземної мови та подальшого її використання як засобу комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування лексичної компетенції у студентів немовних ВНЗ відображена у дослідженнях І.М. Бермана, В.А. Бухбіндера, Ю.В. Гнаткевича, М.О. Бурлакова, Е.В. Мірошниченко, І.В. Баценко, В.Д. Борщовецької, N. Schmitt, R. Carter, M. McCarthy, R. Ellis та багатьох інших. Ними проаналізована робота лексичного механізму в рецептивних та репродуктивних видах мовленнєвої діяльності, розроблені прийоми семантизації лексики та групи вправ для її якісного освоєння, вивчено способи задіяння слів у контекст для формування і формулювання думки [див. 14].

Проте проведений нами аналіз наукових робіт з даного питання свідчить, що деякі аспекти формування лексичної компетенції, особливо у професійно зорієнтованому навчанні студентів-економістів, досліджені недостатньо. Зокрема, не розглядається можливість інтенсифікації вивчення англійської економічної лексики засобами інтерактивних технологій навчання, які передбачають застосування студентами певних стратегій планування та реалізації мовленнєвої взаємодії для досягнення рівня незалежного користувача B2, на що націлює нас нова Програма з англійської мови для професійного спілкування [12].

Мета і завдання дослідження. Метою даної публікації є розгляд психолого-педагогічних передумов формування лексичної компетенції у студентів-економістів, для чого аналізуватимуться закономірності та механізми протікання мисленнєво-мовленнєвих операцій з лексичним матеріалом, а також шляхи активізації психічних процесів мислення та пам’яті для усвідомленого оволодіння студентами іншомовною лексикою у форматі інтерактивної мовленнєвої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спираючись на основні теоретичні положення комунікативного методу навчання іноземної мови, формування лексичної компетенції розглядається нами у контексті двох взаємопов’язаних завдань: а) оволодіння знаннями про лексичний склад мови; б) набуття студентами мовленнєвих лексичних навичок, які у процесі іншомовної мовленнєвої діяльності трансформуються у мовленнєві вміння [13, 28–29; 9, с. 39; 15, с. 8]. Як зазначає Ю.І.Пассов, процес формування лексичної компетенції означає виконання синтезованих дій щодо вибору лексичних одиниць адекватно задуму, який забезпечує

ситуативне використання даних лексичних одиниць і є однією з умов виконання мовленнєвої діяльності [10, с. 136]. Внаслідок виконання розумових операцій із сприйняття, розпізнавання та усвідомлення значень лексичних одиниць студенти оволодівають рецептивними лексичними навичками при читанні й аудіюванні; виконуючи операції виклику лексичної одиниці з довготривалої пам'яті та переведення її в оперативну, трансформації та сполучення слів у певній послідовності, вони опановують навичками продуктивного використання слів в усному й писемному мовленні. Зазначені вище операції становлять структуру лексичної навички [6, с. 82], а комплексне їх функціонування приводить у рух лексичні механізми з формування аналізованої компетенції.

В.А. Бухбіндер зводить роботу лексичного механізму в репродуктивних видах мовленнєвої діяльності до трьох взаємопов'язаних операцій: а) актуалізації лексичних одиниць, б) лексичного ситуативного варіювання і в) мовленнєво-моторної реалізації. Роботу лексичного механізму в рецептивному мовленнєвому діянні він убачає в послідовності трьох операцій – сприйняття форми з метою диференціації ЛО, сприйняття цілісної одиниці на основі внутрішньої реконструкції та семантизації [8, с. 153–154]. Це означає, що процес оволодіння лексикою відбувається як певна послідовність дій із сприйняття лексичних одиниць, їхнього розпізнавання і розуміння, та дій із відновлення лексичних одиниць, їх виклику з довготривалої пам'яті, їхньої трансформації та сполучення з іншими словами для висловлення своїх думок, що свідчить про поетапність розумових дій та послідовність оволодіння мовленнєвими лексичними навичками на шляху формування лексичної компетенції у тих, хто навчається. З цього, власне, випливає потреба застосування різних стратегій для формування рецептивних і репродуктивних лексичних навичок.

Сприймання лексичних одиниць опирається на стратегії, які дають змогу людині розуміти слова і зберігати їх у пам'яті, тоді як репродукція вимагає стратегій, які активізують запас слів шляхом їх згадування і відновлення у пам'яті, а також за допомогою використання їх у відповідних ситуаціях мовлення. Проте за умов інтенсивного навчання, коли реалізується дидактичний принцип взаємопов'язаності всіх видів мовленнєвої діяльності, межа між рецептивним і продуктивним словником пев-

ною мірою стирається. Виходячи з цього, вважаємо, що зазначена взаємопов'язаність, комплексний характер навчальної діяльності вимагають одночасного та паралельного навчання рецептивному і продуктивному володінню словником з урахуванням особливостей функціонування мнемонічних прийомів освоєння пасивної та активної лексичних сфер. Інтегроване формування рецептивних й (ре)продуктивних лексичних навичок зумовлює поетапність функціонування розумових процесів і виконання мисленнєвих операцій з оволодіння лексичним складом вивчуваної іноземної мови.

Іншим важливим аспектом формування лексичної компетенції у студентів-економістів є врахування особливостей функціонування психічних процесів у розумовій діяльності кожного студента під час привласнення лексичного матеріалу. Мовиться про мислення, пам'ять, увагу, сприйняття, уяву, відчуття, які активно впливають на стратегії довготривалого запам'ятовування лексичних одиниць і на адекватне їх використання в іншомовній мовленнєвій роботі (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.О. Леонтьєв, В.В. Давидов, Л.В. Занков, І.О. Зимня, В.А. Крутецький, А.О. Смирнов, П.А. М'ясоїд та ін.). Саме здатність функціонування цих процесів у психічній діяльності студентів-економістів під час виконання ними мнемічних операцій з лексичними одиницями вважаємо однією із психологічних передумов формування їхньої лексичної компетенції. Тому виникає потреба проаналізувати ці процеси під кутом зору нашого дослідження.

Одним з найбільш важливих психічних процесів при виконанні мисленнєво-мовленнєвих операцій з лексикою є пам'ять. Від її стійкості залежить швидкість запам'ятовування і забування сприйнятої інформації, що істотно впливає на активність розумової діяльності людини. Психологи звертають увагу на індивідуальні відмінності довільної і мимовільної, образної і логічної пам'яті студентів, націленої на спеціальну мисленнєву обробку лексичного матеріалу задля його сприйняття, утримання в пам'яті і відтворення. Індивідуальні особливості пам'яті кожного студента впливають на продуктивність його мнемічної діяльності щодо обсягу значущих для запам'ятовування лексичних одиниць та швидкості їх відтворення у мовленні. Мнемічна діяльність полягає у виділенні й освоєнні інформативних ознак лексичних одиниць, трансформуванні зорового об-

разу і впізнаванні внаслідок порівняння зі зразком, збереженим у пам'яті. Тому треба варіювати способи подачі нових слів та їх кількість залежно від функціонування згаданих вище психічних механізмів, які забезпечують ефективне оволодіння лексичного матеріалу під час іншомовної мовленнєвої діяльності.

Утриманню лексики у пам'яті сприяє як мимовільне, так і довільне запам'ятовування. Все, що становить інтерес для студентів, що впливає на їхні почуття та емоції, "що різко виділяється із всієї маси освоюваного матеріалу" [3, с. 189], запам'ятовується без особливих зусиль та напруження пам'яті. І навпаки, для довільного запам'ятовування і довготермінового утримання в пам'яті треба докласти чимало зусиль, які слід підкріпити наявністю чіткого завдання та мотиву його виконання. Іншими словами, на якість запам'ятовування слів впливає міра зацікавленості студента ними, зосередження і тривалість його уваги на об'єкті діяльності, наявність установки на свідоме запам'ятовування. За позитивного ставлення до вивчуваного матеріалу рівень уважності зростає, а разом з тим посилюється міцність і точність запам'ятовування та здатність до відтворення.

Отже є потреба у створенні належних умов для забезпечення достатнього й ефективного довільного запам'ятовування та тренування вивчуваного лексичного матеріалу з врахуванням індивідуальних та вікових особливостей пам'яті кожного студента. Психологи наголошують на значущості залучення студентів у сферу довільного запам'ятовування лексичного матеріалу. Лише створені викладачем проблемні ситуації (Б.В. Беляєв, С.Л. Рубінштейн, Г.І. Щукіна, О.М. Матюшкін, З.І. Калмикова, І.О. Ільницька, А.В. Фурман та ін.) можуть повною мірою реалізувати цю вимогу та надати навчальній діяльності з формування лексичної компетенції комунікативного характеру. Завдяки комплексному сприйняттю і відтворенню проблемної ситуації, у якій проходить запам'ятовування будь-якого слова, останнє закарбовується у пам'яті як вузол різноманітних зв'язків, що вступають у взаємодію з уже наявними зв'язками в мозку людини. У результаті формуються вербальні сітки, які є основою зберігання слів у пам'яті та умовою їхнього відтворення у мовленні [6, с. 21]. Тому процес функціонального навчання має враховувати ці закономірності, щоб студенти привласнювали не окремі слова, а формували механізми породження

мовленнєвих висловлювань з ними. Зазначені положення можуть бути реалізовані лише в інтерактивній мовленнєвій діяльності, яка забезпечує умови повноцінного спілкування і таким чином дозволяє постійно вдосконалювати іншомовні мовленнєві лексичні навички.

Крім психічних функцій пам'яті, таких як запам'ятовування і зберігання лексичних одиниць, їх відтворення і забування, у формування іншомовної лексичної компетенції також залучене мислення як психічний метапроцес опосередкованого та узагальненого відображення дійсності у поєднанні її аналізу і синтезу [2, с. 34]. Мислення студентів (наочно-дійове, наочно-образне, абстрактне) під час опрацювання лексичного матеріалу, крім виконання розумових операцій аналізу і синтезу, передбачає функціонування узагальнень, умовиводів, порівнянь, зіставлень, трансформацій та ін. Психологи підкреслюють вагомість активності мислення студентів, їхню налаштованість на розв'язування мисленнєвих задач, схильність до логічного впорядкування і систематизації освітнього змісту, готовність до пошуку універсальних закономірностей та теоретичних узагальнень. У спільній з іншими студентами навчально-пізнавальній діяльності їх цікавить синтез частини і цілого, окремого і загального, конкретного і абстрактного. Для студентів здебільшого важливо не засвоїти окремих факт чи деталь, а зрозуміти суть і смисл виконуваних ними дій [1, с. 4]. Врахування цих індивідуальних властивостей мислення студентів при роботі з лексичним матеріалом позитивно впливає на якість їхньої інтерактивної мовленнєвої діяльності, оскільки вона "ґрунтується на розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості" [4, с. 9]. Тому ці особливості треба врахувати на заняттях, присвячених формуванню лексичної компетентності.

Висвітлені психічні процеси мають визначальний вплив на формування системи мотиваційних чинників, які підтримують у студентів внутрішню і зовнішню мотивацію (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн, Ю.І. Машбіц, І.О. Зимня, О.О. Леонтьєв, М. Williams, R.L. Burden та ін.) до освоєння іншомовної лексики засобами інтерактивних технологій навчання [14], розширюють "мотиваційну сферу" (Л.С. Виготський) навчально-пізнавальної активності студентів з оволодіння лексичним складом іноземної мови, а отже, є однією з психологічних передумов

інтерактивного формування лексичної компетенції у студентів-економістів. Потреба у пізнанні нового, внутрішня та зовнішня мотивації зумовлюють утворення динамічного стереотипу сприймання, диференціації, уточнення та зберігання у пам'яті нових лексичних одиниць, а відтак служать тим привідним "двигуном", котрий запускає роботу лексичного механізму, визначає його хід-перебіг, результати діяльності з опрацювання лексики та автоматизації дій з нею [5, с. 99].

При штучному характері мотивації висловлювання студентів не перетворюються у мовленнєві вчинки, не можуть піднятися вище рівня навчального говоріння, коли в розмову вступають абстрактні особи без чітко виражених індивідуальних ознак; коли комуніканти не об'єднані вирішенням комунікативної задачі за конкретних обставин [7, с. 71]. Тому нам видається важливим створення такої системи мотиваційних чинників у навчальному процесі, яка б активізувала іншомовне, професійно зорієнтоване мовлення студентів-економістів з використанням фахової лексики і таким чином якісно впливала на способи інтерактивного формування ними лексичної компетенції.

Перш за все одним з таких мотиваційних чинників вважаємо використання в навчальному процесі автентичних англомовних джерел, що мають відповідну "функціонально-стилістичну і жанрову приналежність та композиційну оформленість" [9, с. 146], тобто є посилюючими та доступними для студентів у мовному плані, цікаві своїм змістом та привабливі для психоемоційного сприйняття. Щоб привернути увагу студентів до вивчуваного матеріалу, підвищити зацікавленість і водночас міцність запам'ятовування, нарешті щоб досягти ефективності оволодіння студентами англійською мовою спеціального вжитку автентичні іншомовні джерела повинні бути орієнтовані не стільки на вивчення лексико-граматичних структур, скільки на реальне спілкування при відтворенні або смислової переробці отриманої фахової інформації для задоволення професійних потреб студентів. Тим самим можна актуалізувати попередній мовний досвід студентів та збагатити їхні знання з фахової дисципліни і забезпечити належну професіоналізацію навчання.

Іншим мотиваційним чинником є система вправ та завдань для опрацювання термінологічної лексики, починаючи від некомунікативних, що знімають мовні труднощі і готують студен-

тів до розуміння автентичних фахових текстів, і завершуючи комунікативними, що мають особистісно зорієнтований і ситуативно-ігровий характер, і тому забезпечують ініціативність та креативність студентів при переробці закладеної в текстах професійної інформації. Для цього вправи і завдання повинні відповідати мовному і фаховому рівню підготовки студентів, щоб зняти психологічний дискомфорт на всьому шляху роботи з автентичним іншомовним текстом і в такий спосіб сприяти свідомому і стійкому привласненню як фахової лексики, так і предметних знань зі спеціальних економічних дисциплін. Вважаємо, що цій меті якнайкраще відповідають навчальні комунікативні ситуації, оскільки вони поєднують у собі гру і навчання, емоційне захоплення і дослідницьку діяльність; у цих ситуаціях студенти вирішують проблемні питання і долають іншомовні утруднення (О.О. Леонтьєв, Ю.І. Пасов, В.А. Бухбіндер, В.М. Філатов, Т.Є. Сахарова, А.А. Алхазішвілі, М.Л. Вайсбурд, Т.І. Олійник, Л.Ф. Манякіна та ін.).

Для організації та стимулювання навчально-пізнавальної активності студентів та розвитку їхніх мовних і фахових здібностей в аспекті інтерактивного навчання термінологічної лексики доречно залучити й інший мотиваційний чинник, а саме використання форм і прийомів суб'єкт-суб'єктної співпраці, які передбачають опрацювання лексичного матеріалу у парах, трійках та міні-групах. Парна і групова мовленнєва взаємодія студентів – одна з головних рушійних сил у процесі навчання професійно зорієнтованої іноземної мови, тому що істотно підвищує результативність мовленнєвого обміну інформацією, сприяє налагодженню позитивного емоційного клімату і мотивує слабших студентів добре навчатися. Групова робота збільшує шанси студентів на частіше використання мовного змісту, надає більше можливостей для спільного конструювання зв'язного економічного дискурсу і контекстного вивчення нової термінологічної лексики.

Як було доведено психологами, внутрішньо-групове співробітництво у вирішенні навчальних завдань підвищує його ефективність не менш ніж на 10 відсотків [5, с. 146], тому 80% викладачів іноземної мови воліє вирішувати ці завдання у співпраці з групою, ніж з одним студентом [5, с. 159]. Це свідчить про великі потенційні можливості групової співпраці для активізації інтерактивної усно-

мовленнєвої діяльності, оскільки за цих умов усуваються комунікативні бар'єри, знімається психологічний дискомфорт, підвищується самооцінка студентів, розвивається їхня пам'ять та творче мислення. Отже, парна і групова форми навчальної роботи, що застосовуються під час розігрування навчальних комунікативних ситуацій, а також при обговоренні фахових текстів, створюють сприятливі психологічні передумови для інтерактивного формування іншомовної лексичної компетенції у студентів.

Таким чином, автентичні іншомовні джерела, що стимулюють інтерактивну мовленнєву діяльність з допомогою системи комунікативних завдань, та організовані і застосовані на заняттях активні форми і прийоми роботи з їх виконання у поєднанні з аудіовізуальними засобами, сучасними інформаційними технологіями, роздатковими матеріалами тощо стимулюють комплекс мотиваційних чинників і створюють полімотиваційну основу для інтерактивного формування лексичної компетенції у студентів-економістів. Саме комплекс зазначених чинників у підсумку забезпечує володіння кожним наступником професійно зорієнтованою іноземною мовою, головню через опанування термінологічною лексикою і водночас через зліквідування прогалин у знаннях з фаху підготовки за профілем ВНЗ. Для інтерактивного формування іншомовної лексичної компетенції важливим також є врахування особливостей навчання студентів старших курсів. Тут доречно використати всі сприятливі обставини, що полегшують та пришвидшують привласнення нового лексичного матеріалу. До таких позитивних моментів передусім відносимо сформованість у студентів понятійного апарату з фахових дисциплін рідною мовою і здатність оперувати вже освоєною на попередніх етапах навчання загальноекономічною термінологічною лексикою, що охоплює вміння здогадуватися про значення невідомих лексичних одиниць з контексту або за допомогою знайомих словотвірних елементів, навички користуватися різними видами словників для самостійної семантизації нової лексики за фахом.

Також студенти можуть перенести сформовані раніше навички і вміння при вивченні загальнонавчальної лексики на здобування термінологічної лексики конкретної підмови спеціальності. Вивчаючи здебільшого дві або три іноземні мови, студенти-економісти мають достатній мовленнєвий досвід, щоб розуміти

інтернаціональну термінологічну лексику і терміни, що запозичені з інших мов або з підмов інших спеціальностей. Наприклад, на основі такої мисленнєвої операції як аналіз, вони спроможні розподілити певну лексичну одиницю на складові частини, виокремити відомі словотвірні елементи і здогадатися про значення цього слова. Студенти старших курсів, як свідчить практика, вміють самостійно орієнтуватися у потоці нової, постійно зростаючої інформації, та збагачувати ту її частину, яка вдосконалює їх як майбутніх спеціалістів своєї галузі, розвиває їхні інтелектуальні здібності та готує до виробничої діяльності. Отож студенти-старшокурсники здатні визначити, наскільки нові інформативні матеріали є важливими і значущими у їхній подальшій професійній діяльності, а від цього залежить, чи будуть вони зацікавлені у їх вивченні. Лише при всебічному врахуванні потреб студентів у реальній комунікації та при залученні їхніх знань з основного фаху підготовки у ВНЗ можна домогтися ефективного оволодіння ними іншомовною фаховою лексикою.

Ще одним сприятливим моментом для організації інтерактивної мовленнєвої діяльності з вивчення фахової лексики студентами старших курсів є сформованість студентського колективу. Ця обставина уможливорює без проблем налагодити парну або групову співпрацю, запобігти соціальним конфліктам та професійним протиріччям, а існуючі ділові й товариські взаємини між співрозмовниками дозволяють їм легше подолати комунікативні бар'єри, проникнути у суть обговорюваної проблеми, а не переносити її на особистість мовленнєвого партнера. Завдяки такій побудові соціальних контактів між студентами закладаються підвалини ефективного вербального, професійно зорієнтованого спілкування та свідомого використання мовного матеріалу, тобто термінологічної лексики підмови економіки.

У студентському колективі на заключному етапі навчання зазвичай панує дух співробітництва і взаємодопомоги, а за таких умов студенти легко долають почуття невпевненості і скутості у нових ситуаціях, вони не бояться висловити та аргументувати свою думку, проявити свої найкращі риси, що в комплексі активізує їхню іншомовну мовленнєву діяльність і таким чином сприяє інтерактивному формуванню лексичної компетенції. Отже, врахування попереднього мовного і фахового

досвіду студентів старших курсів, аналіз навчальних потреб, які найкраще забезпечують адекватну мовленнєву поведінку та реалізують комунікативні наміри для досягнення мети спілкування, а також сприятлива атмосфера студентського середовища забезпечують наукову організацію і надають широкі можливості для інтерактивного навчання термінологічній лексиці.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

1. Для інтерактивного формування лексичної компетенції у студентів-економістів мають бути створені психологічні передумови, які покликані охоплювати функціонування психічних процесів при виконанні мнемічних операцій з лексичними одиницями, при оволодінні рецептивними й репродуктивними лексичними навичками, і враховувати психологічні закономірності запуску в дію лексичних механізмів породження висловлювань з вивченою лексикою.

2. Важливою є наявність системи мотиваційних чинників, які підтримують у студентів внутрішню і зовнішню мотивацію до якісного освоєння іншомовної лексики засобами інтерактивних технологій навчання. Оптимальна організація останніх вимагає врахування особливостей навчання студентів старших курсів термінологічній лексиці немовного ВНЗ, а також переосмислення ролі і місця викладача професійно зорієнтованої іноземної мови у процесі проведення навчальної діяльності, підготовки навчальних матеріалів та оцінки досягнень студентів.

3. Для створення науково обґрунтованої методики інтерактивного формування лексичної компетенції у студентів економічних спеціальностей потрібно провести аналіз закономірностей розвитку і становлення терміносистеми економіки, її впливу на терміносистеми інших мов та інших галузей наук; вивчити характерні особливості термінологічної лексики підмови економіки; уточнити етапи формування лексичної компетенції з акцентом на використання інтерактивності в навчальному процесі. Проте виконання цих завдань становить перспективу подальших досліджень.

1. Андреевская В.В. Возрастные особенности учебной деятельности старшеклассников на уроке иностранного языка // Иностранные языки в школе. – 1987. – № 6. – С. 3–8.
2. Бруиллинский А.В. Психология мышления и проблемное обучение. – М.: Знание, 1983. – 96 с.
3. Гуревич П.С. Психология и педагогика: Учебник. – М.: Проект, 2004. – 352 с.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. пос. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
5. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
6. Коростылев В.С. Основы функционального обучения иноязычной лексике. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 158 с.
7. Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Под ред. В.А. Бухбиндера и Г.А. Китайгородской. – К.: Вища школа, 1988. – 344 с.
8. Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках / Руковод. кол. авт. В.А. Бухбиндер. – К.: Вища школа, 1980. – 248 с.
9. Очерки методики обучения чтению на иностранных языках / Под ред. И.М. Бермана и В.А. Бухбиндера. – К.: Вища школа, 1977. – 175 с.
10. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Рус. яз., 1989. – 276 с.
11. Пассов Е.И. Основы методики обучения иностранным языкам. – М.: Русский язык, 1977. – 216 с.
12. Програма з англійської мови для професійного спілкування. Колектив авторів. – К.: Ленвіт, 2005. – 119 с.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2-х т. – М.: Педагогика, 1989. – Том 2. – 328 с.
14. Семенчук Ю.О. Використання інтерактивних технологій для навчання фахової лексики студентів економічних спеціальностей // Нові технології навчання. – 2005. – Випуск 40. – С. 185–195.
15. Склярєнко Н.К. Навчання граматичних структур англійської мови в школі: Посібник для вчителів. – К.: Радянська школа, 1982. – 103 с.

Надійшла до редакції 15.09.2006.

ПРОГРАМА АВТОРСЬКОГО КУРСУ “ГУМАНІСТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ”

Анатолій ФУРМАН, Ірина РЕВАСЕВИЧ

Copyright © 2006

1. ГУМАНІСТИЧНА ПСИХОЛОГІЯ ЯК НАУКОВИЙ НАПРЯМОК І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

У контексті сталого розвитку національної школи та інтеграції України у міжнародне співтовариство, першим етапом якої є створення єдиного слов'янського освітнього простору, другим – утвердження європейської, а згодом і світової глобальної освітніх систем, виникає проблема врахування загальнолюдських, національних і суто професійних цінностей. У форматі вітакультурного зреалізування цієї тенденції винятково важливу роль відіграє особистісний чинник та максимальний розвиток найдорогоціннішого капіталу – людського. Тому у системі вищої освіти передбачається надання дієвої допомоги повноцінному розкриттю позитивних нахилів і здібностей кожного студента в індивідуальній своєрідності та універсальній непересічності у напрямку гармонійного розвитку і саморозвитку його як Богоподібної істоти – Людини з великої літери, причому Persony не лише матеріальних спонукань, а й духовних, екзистенційних і навіть сакральних.

У ствердженні здатності не лише окремих унікалів, а й будь-якої пересічної людини рухатися в бік ідеалу – індивідуалізованого, прийняттого, близького – та в аргументованому, майже тотальному, сприянні такому рухові якраз і полягає чи не найголовніша *ідея гуманістичної психології*. Остання витлумачується як напрям у сучасній західній, переважно американській, психології, котрий оформився у 60-х роках ХХ століття і набув світоглядного розголосу та популярності завдяки обґрунтуванню особливого предмета вивчення – цілісної особи у її вищих, власне людських, формах

та іпостасях квітального вияву. Це наочно підтверджують такі феномени, як самоактуалізація особистості, її вищі культурні цінності і межові смисли, кохання, творчість, свобода, відповідальність, самотність, мудрість, трансценденція, самість тощо, а також здобутки на шляху пізнання сутнісних рис такої людини – цілісність, унікальність, відкритість світу, спроможність постійно розвивати свої кращі потенції, внутрішня незалежність від оточення, креативність. Тому гуманістична психологія не лише переорієнтовує наукову проблематику від того, як адаптується людина у світі, а й до того, як адаптує самоактуалізована особа оточення до власного ментального досвіду, духовних потреб та морально-етичних цінностей.

Авторський курс “Гуманістична психологія” покликаний забезпечити високий рівень знань, умінь, норм, цінностей студентів із теорії і практики професійної діяльності у соціальній сфері суспільства, у т. ч. щоденній психологічній практиці, та гуманізувати суспільні взаємовідносини та особисте самоствердження інтелектуального сегмента громадян України.

Сучасна гуманістична психологія – це наукова дисципліна, що розробляє методи пізнання, проектування, дослідження та практичного впровадження закономірностей високогуманної поведінки людей, збагачує специфічні знання та ерудицію студентів, сприяє їхньому особистісному зростанню, долучає до духовних цінностей, гуманістично зорієнтовує процес їх професійного становлення.

Гуманістична психологія – водночас сфера психосоціальної практики, конкретна робота професійного психолога, спрямована на надання допомоги людям у розв'язанні їхніх психологічних проблем і у здійсненні їх особистіс-

ного зростання. Основні ділянки практичного використання різноманітних концепцій та інтерпретацій сучасної гуманістичної психології окреслені: а) психотерапевтичною практикою (щонайперше недирективна психотерапія К. Роджерса і логотерапія В. Франкла), б) гуманістичною педагогікою (принципи недирективної взаємодії вчителя і учня), в) досвідом соціально-психологічних тренінгів (особистісного зростання, самоефективності та ін.), г) практичною психодіагностикою (визначення коефіцієнта самоактуалізації, рівня особистісної зрілості, ступеня задоволення базових потреб особистості, особливостей розвитку емпатійності тощо).

Методологічною основою проблемно-змістового та структурно-функціонального наповнення авторської програми обстоюваного навчального курсу є: а) гуманістичний підхід А. Маслоу; б) феноменологічна концепція К. Роджерса; в) диспозиційна теорія Г. Олпорта; г) соціально-психологічна концепція Е. Фромма; д) гуманістично зорієнтований підхід В. Франкла; е) екзистенційна психологія Р. Мейна та Дж. Б'юджентала; є) психокультурна концепція А.В. Фурмана.

2. МЕТА І ЗАВДАННЯ, ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ КУРСУ

Пропонований навчальний курс має важливе значення для фахової підготовки студентів напряму "Соціологія" із спеціальностей 6.040200 – "Соціологія" і 6.040202 – "Соціальна робота", оскільки покликаний стимулювати всебічний розвиток позитивної Я-концепції, самоактуалізацію потенційних можливостей індивіда, самомобілізацію ментального досвіду та збагачення духовного світу самості новими знаннями, вміннями, нормами і цінностями. Він також є одним із базових у професійній підготовці психологів і соціальних педагогів.

Мета курсу – підготовка професійно компетентного, гуманістично зорієнтованого спеціаліста – психолога, соціолога, соціального працівника – з високим рівнем психологічної грамотності до роботи з людьми як важливої складової його функціональної культури і професійної зрілості.

Об'єктом вивчення курсу є психодуховно здорова, свідома та внутрішньо вільна особистість як самоорганізаційна метасистема.

Предмет навчального пізнання – наукове вивчення закономірностей, чинників, умов та особливостей розвитку особистості у ситуаціях повноцінної реалізації нею свого кращого людського потенціалу.

Завдання вивчення дисципліни зводяться до чотирьох визначальних складових її гармонійно спроектованого інноваційного змісту:

з н а т и – теорію, методологію та історію розвитку гуманістичної психології і розуміти зміст системи її вітакультурних категорій, положень, принципів;

у м і т и – вирішувати проблемні і конфліктні ситуації клієнтів та співробітників на засадах поваги, любові, добра, справедливості;

н о р м у в а т и – привласнені наукові знання, набуті соціальні вміння і навички задля гуманізації взаємовідносин у просторі найближчого оточення та етнопонаціонального соціуму з метою досягнення вершин власного розвитку і саморозвитку як особистості, індивідуальності та універсума;

ц і н у в а т и – непересічний життєвий світ та особистісний досвід кожної людини, поширення духовності (насамперед високих переживань, думок, почуттів тощо) у просторі вітакультурного буття співгромадян за принципом "тут-тепер-повно".

3. МОДУЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ЗМІСТУ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Зміст пропонованої програми системно відображає відповідні досягнення вітчизняної та світової науки і практики. Про це наочно свідчить цілісність проблематики, яка організована за модульно-змістовним принципом і містить такі розділи: "Загальнотеоретичні та методологічні аспекти гуманістичної психології", "Концепція самоактуалізації у гуманістичній психології", "Особливості гуманістично зорієнтованої психотерапії", "Визначення основних груп цінностей на шляху студента до самоактуалізації" (рис. 1). У взаємодоповненні зміст і структура курсу повно забезпечують студентів базовими психологічними знаннями, нормами і цінностями, що є важливою умовою повноцінної функціональної зростання особистостей, формування активної громадянської позиції кожного, розвитку адекватної Я-концепції, детального пізнання інших людей і самих себе.

Рис. 1.
Модульно-змістова структура авторського курсу

Крім того, нами розроблена та апробована граф-схема навчального курсу "Гуманістична психологія", що дає змогу долати традиційний дисбаланс між освітньо-академічними і буттєво-особистісними інтересами студентів, залучати їх до наукового проектування і психодіагностичного практикування (рис. 2). Граф-схема побудована на основі авторських концептуальних положень (див. Фурман А.В. Модульно-розвивальне навчання: принципи, умови, забезпечення: Монографія. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 340 с.), а саме:

1) **логічності**: загальний обсяг освітнього матеріалу ієрархічно диференціюється на чотири змістових модулі та 15 тем, що відображено в нумерації змістових блоків різного порядку (наприклад, модуль 1 містить 5 тем – 1.1, 1.2, 1.3 і т.д.);

2) **занурення**: 15 навчальних тем гуманістично зорієнтованого змісту вибудовані у горизонтальний ряд таким чином, що студенти мають змогу поступово переходити від інтерпретаційно-критичної позиції в навчанні до нормативно-продуктивної та вартісно-есте-

тичної у висвітленні найскладніших проблем гуманістичної психології; саме тому освітній курс розпочинається з огляду основних категорій гуманізму, базових принципів та методів, аналізу історичного розвитку гуманістичної психології та вивчення творчих здобутків фундаторів цього психологічного напрямку; далі детально досліджується стрижневе явище – самоактуалізація та подаються особливості проведення гуманістично зорієнтованої психотерапії (екзистенційної, роджеріанської, трансперсональної, християнської); накінець, студенти практикуються у визначенні міри задоволення своїх базових потреб, ступеня особистісної зрілості, емпатійності, коефіцієнта самоактуалізації за відповідними психодіагностичними методиками.

3) **осягнення**: виокремлення універсальних світоглядних категорій кожного змістового блоку граф-схеми, виділення теоретико-методологічного, науково-проектного, науково-прикладного і практико-психодіагностичного підкурсів дає змогу концептуалізувати спільну освітню діяльність викладача та студента на кожному періоді модульно-розвивального оргциклу,

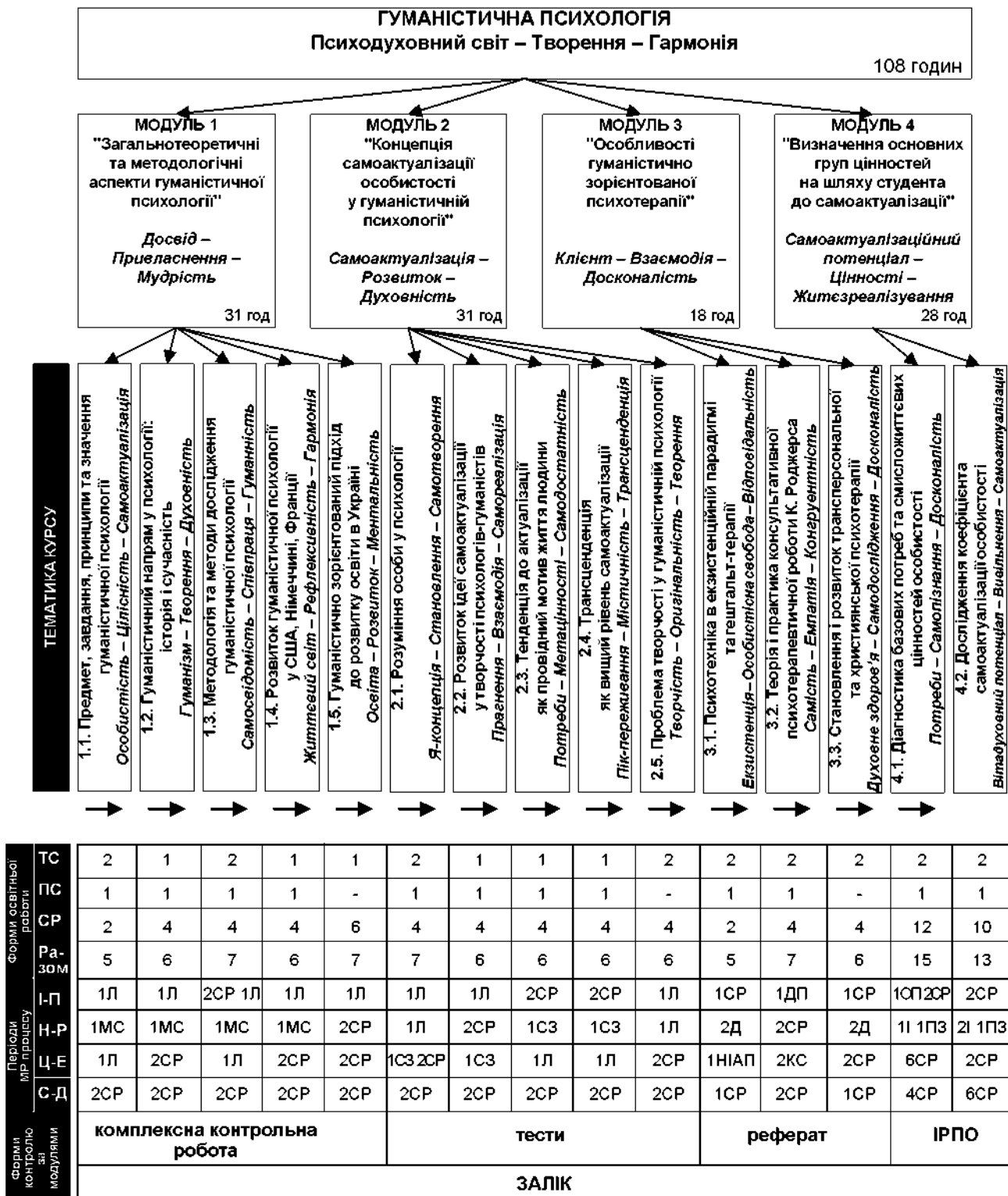

Рис. 2.
Граф-схема навчального курсу "Гуманістична психологія"

Умовні позначення: Л – лекції; МС – методологічні семінари; П – практичні заняття; Д – дискусії; КС – круглі столи; НІАП – науково-інформаційні аналітичні повідомлення; ДП – доповіді; СЗ – семінарські заняття; ОП – організаційні проекти; І – інструкції; ТС – теоретичного спрямування; ПС – практичного спрямування; СР – самостійна робота; І-П – інформаційно-пізнавальний період; Н-Р – нормативно-регуляційний період; Ц-Е – ціннісно-естетичний період; С-Д – спонтанно-духовний період; ІРПО – інтерпретація результатів психодіагностичного обстеження.

оволодіти навчальним курсом не тільки на теоретичному, а й на проектному, практико-мистецькому та психодіагностичному рівнях;

4) зростання: під час проходження студентами чотирьох періодів модульно-розвивального циклу та інтелектуального осягнення і духовного переживання змісту базових універсальних курсу забезпечується їхня повноцінна активність, самореалізація власних нахилів і здібностей, духовне зростання і саморозвиток;

5) інформаційності: граф-схема відображає найважливіші, з погляду викладача, відомості про особливості організації навчання, форми і засоби освітнього контролю.

4. ФОРМИ ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ ТА ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА ПРОГРАМОВО-МЕТОДИЧНИХ ЗАСОБІВ

Програма розроблена для студентів четвертого курсу денної і другого заочної форм навчання спеціальності 6.040200 – “Соціологія” і 6.040202 – “Соціальна робота”.

Студенти денної форми навчання вивчають курс в обсязі 108 год, з яких: 24 год – лекції, 12 год – практичні, 4 год – індивідуальна робота і 68 год – самостійна.

Студенти заочної форми навчання вивчають курс в обсязі 108 год, з яких: 6 год – лекції, 2 год – практичні і 100 год – самостійна робота.

У лекціях викладені теоретичні та методологічні аспекти гуманістичної психології, проаналізовано становлення гуманістичних ідей у США, Німеччині, Франції, Україні, визначені особливості розвитку концепції самоактуалізації у творчості психологів-гуманістів та описані провідні риси самоактуалізованих людей, розкрита специфіка консультативного та психотерапевтичного процесів, охарактеризована роль психолога та позиція клієнта за провідними напрямками гуманістичної психології (роджеріанським, екзистенційним, трансперсональним, християнським і гештальт-терапією).

Завдання проведення лекцій:

– ознайомити студентів з основними теоретичними концепціями вітчизняних та зарубіжних психологів-гуманістів;

– сформувані у студентів систему основоположних категорій, положень та принципів гуманістичної психології як науки і навчальної дисципліни;

– обґрунтувати актуальність та доцільність вивчення гуманістичної психології як навчаль-

ної дисципліни, покликаної сприяти повноцінному розкриттю продуктивних можливостей кожного студента в його індивідуальній своєрідності;

– стимулювати всебічний розвиток позитивної Я-концепції, самоактуалізацію потенційних можливостей індивіда, соціомобілізацію ментального досвіду та збагачення духовного світу самості новими знаннями, вміннями, нормами, цінностями.

Зміст та організація *практичних занять* характеризуються динамічністю, насиченістю, різноманітністю форм і методів роботи у системі “викладач–студент”. Зокрема, використовуються ділові ситуативні ігри, групова мислєдіяльність, евристичний діалог, а також методи опитування, тестування, наукової інтерпретації та експертизи. Це забезпечує культурне поєднання викладацької роботи з навчальною у єдиному процесі паритетної освітньої діяльності викладача і студентів. При цьому кожен майбутній соціолог (психолог, соціальний працівник) навчається практично визначити коефіцієнт самоактуалізації за опитувальником особистісної орієнтації Е. Шостром, власні вартісні уподобання за методикою ціннісних орієнтацій М. Рокіча тощо.

Завдання проведення практичних занять:

– домогтися гармонійного поєднання наукових знань, навчальних умінь, соціальних норм та культурних цінностей;

– утверджувати гуманістичні ідеали та цінності на основі використання позитивного потенціалу гуманістичної парадигми у психології;

– формувати психологічні вміння компромісного вирішення проблемних і конфліктних ситуацій на засадах поваги, любові, добра, гуманізму;

– виробити практичні навички визначення рівня особистісної зрілості, ступеня задоволення базових потреб особистості, коефіцієнта самоактуалізації, моделювання власного життєвого шляху у процесі ділової гри “Крамниця життя”;

– налаштувати студентів на гуманізацію взаємовідносин найближчого оточення та соціуму, мирне розв’язання суспільних конфліктів та проблем, гармонійний розвиток і саморозвиток кожної особистості.

Поточний контроль за якістю привласнення теоретичних знань, практичних умінь, соціальних норм і культурних цінностей студентів здійснюється на практичних заняттях у таких формах: а) психодиктанту; б) проблемної дискусії за низкою запитань; в) тестового конт-

ролю знань, вмінь, норм і цінностей (*додаток 1*); г) самостійного виконання письмових робіт із заданої тематики (*додаток 2*).

Підсумковий контроль академічних досягнень майбутніх соціологів і соціальних працівників із даної навчальної дисципліни проходить

у формі заліку для денної форми навчання та екзамену – для заочної. Підсумковий бал (за 100-бальною шкалою) з дисципліни “Гуманістична психологія” визначається як середньозважена величина залежно від питомої ваги кожної складової залікового кредиту:

Модуль 1 (підсумкове тестування)			Модуль 2 (підсумкова оцінка за ІНДЗ)	Модуль 3 (поточне опитування)	Модуль 4 (письмовий залік)	Разом
Змістовий модуль 1	Змістовий модуль 2	Змістовий модуль 3	Змістовий модуль 4			
10	10	10	30	20	20	100

Шкала оцінювання:

За шкалою університету	За національною шкалою	За шкалою ECTS
90–100	відмінно	A (відмінно)
85–89	добре	B (дуже добре)
75–84		C (добре)
65–74		D (задовільно)
60–64	задовільно	E (достатньо)
35–59	незадовільно	FX (незадовільно з можливістю повторного складання)
1–34		F (незадовільно з обов'язковим повторним курсом)

5. ЗМІСТ КУРСУ

5.1. Тематика лекційних занять

Тема 1. Предмет, завдання, принципи та значення гуманістичної психології.

Актуальність вивчення гуманістичної психології як науки і навчальної дисципліни. Предмет, завдання і значення курсу у підготовці висококваліфікованих професіоналів-гуманістів. Принципи розвитку гуманістичної психології за А. Маслоу (індивід як єдине ціле, несумісність експериментів на тваринах, добро як внутрішня природа людства, творчий потенціал особистості, акцент на психічному здоров'ї) і Дж. Б'юджен-талом (людина перевищує суму своїх частин, унікальність людського буття, безперервність суб'єктивного досвіду особистості, свобода вибору і відповідальність, інтенційність індивіда).

Ключові поняття: гуманізм, гуманістична психологія, бігевіоризм, психоаналітична теорія, предмет науки, предмет гуманістичної психології, інтенція, релятивізм, валідність, феноменологія, принципи ГП, особистість, психічне здоров'я, творчий потенціал, суб'єктивний досвід, інтенція, свобода вибору.

[13; 14; 20; 27; 46; 48; 49]

Тема 2. Гуманістичний напрямок у психології: історія і сучасність.

Філософські передумови виникнення гуманістичної психології. Гуманістичний альтернативний рух – третя сила у психологічній науці. Сучасний розвиток гуманістичних ідей. Основні теоретичні напрямки гуманізму. Базові постулати екзистенційної парадигми. Основні поняття та положення трансперсональної психології. Трансперсональний проект у російській культурі. Роз-

виток християнської психології в сучасному англomовному світі, Україні та Росії.

Ключові поняття: парадигма, гуманістичні ідеї, аутентичність, екзистенція, екзистенційна психологія, трансперсональна психологія, християнська психологія, трансперсональні переживання.

[5; 12; 14; 17; 24; 29; 34; 36; 48]

Тема 3. Методологія та методи дослідження гуманістичної психології.

Методологія як вчення про науковий метод пізнання та професійна діяльність. Природничо-наукова, гуманітарна, практична і вітакультурна парадигми у пізнанні. Базові принципи та світоглядні універсалії вітакультурної методології. Методологічні засади психологічного дослідження. Спостереження та експеримент як основні методи гуманістичної психології. Новітні методи дослідження у гуманістичній психології. Основні поняття гуманістичної психології: особистість, самість, самоактуалізація, свобода, цінність, емпатія, творчість, потреби, відповідальність, свобода вибору, внутрішня свобода особистості, негативна та позитивна свобода, задоволення базових потреб, метапотреби, метацинності, суб'єктивність, об'єктивність, гомеостаз, гетеростаз, детермінізм, раціональність, ірраціональність, холізм, елементаризм, конституціоналізм, інвайронменталізм, проактивність, реактивність, пізнаність, непізнаність.

Ключові поняття: методологія, метод, спостереження, експеримент, природничо-наукова, гуманітарна, практична і вітакультурна парадигми, життя, культура, світоглядні універсалії, рефлексія, індивід, особистість, самість, самоактуалізація, свобода вибору, цінність, емпатія, творчість, потреби.

[4; 7; 9; 12; 14; 19; 26; 29; 35; 46; 48]

Тема 4. Розвиток гуманістичної психології у США, Німеччині, Франції.

К. Роджерс та А. Маслоу як фундатори гуманістичної психології та взірці високодуховного професіоналізму. Внесок Р. Мей, Г. Олпорта і Дж. Б'юдженталя у розвиток гуманістичного альтернативного руху. Екзистенційні концепції розвитку особистості у Франції (Ж.-П. Сартр, П. Рікер). Екзистенційні потреби Е. Фромма. Концепція В. Франкла про пошук сенсу життя як мотиваційну тенденцію особистості, ноогенний невроз. поняття про життєвий вакуум.

Ключові поняття: диспозиційний напрям, ідеографічний підхід, індивідуальна риса, кардинальна диспозиція, образ себе, вторинна диспозиція, загальна риса, пропріативне прагнення, пропріум, тити соціального характеру, екзистенційні потреби, сенс життя, ноогенний невроз, екзистенційний вакуум.

[1; 2; 3; 17; 21; 22; 24; 37; 38; 39]

Тема 5. Гуманістично зорієнтований підхід до розвитку освіти в Україні.

Гуманістичні ідеї Київської Русі. Концепція "сродної праці" Г. Сковороди. Гуманістична концепція дитячого щастя В. Сухомлинського. Особливості індивідуалізації навчання Г. Костюка. Проблеми гуманізації освіти в Україні та раціогуманістичний підхід у психології Г. Балла. Наукові проекти А. Фурмана: "Школа Ментальності", "Школа розуміння", "Школа віри", "Школа здібностей", "Школа духовності", "Школа самоствердження" та ін. Специфіка сучасного гуманістично зорієнтованого навчання.

Ключові поняття: освіта, гуманізм, концепція "сродної праці", здібності, нахили, індивідуальний розвиток, ментально зорієнтована освіта, диференціація та індивідуалізація навчання, освітній процес, Болонський процес, модульно-розвивальна система навчання.

[8; 13; 18; 21; 34; 47; 49]

Тема 6. Розуміння психодуховного світу особистості у гуманістичній психології.

Проблема особистості у психології. Цілісна структурна модель душевного життя людини Філіпа Лерша. Функціональне коло переживання як горизонтальний динамічний біполярно-цілісний зв'язок людини зі світом. Модель душевного розширення особистості. Феномен соціалізації індивіда: поняття, зміст, стадії. Кватерність "суб'єкт – особистість – індивідуальність – універсум". Психодуховний світ людини як динамічна відкрита рекурсивна цілісність. Основні метасфери внутрішнього світу особистості – розумова, соціальна, психосмислова, духовна (за А.В. Фурманом). Поняття про Я-концепцію людини як оригінальний конструкт самості (за К. Роджерсом). Когнітивна, емоційно-оцінювальна, поведінкова і спонтанно-духовна складові Я-концепції (за О.Є. Гуменюк). Проблема адаптації у психо-

логії. Поняття загрози та захисних психологічних механізмів. Самосприйняття і психологічна адаптація. Самоприйняття і прийняття інших. Зміст, різновиди, типи адаптаційних процесів.

Ключові поняття: психодуховний світ особистості, суб'єкт, індивідуальність, універсум, мотив, потреба, інтерес, структура особистості, темперамент, психічні процеси, спрямованість особистості, активність особистості, стаціонарні настрої, тектоніка особи, адаптація, дезадаптація, Я-концепція, когнітивна складова Я-концепції, емоційно-оцінювальна складова Я-концепції, поведінкова складова Я-концепції, духовна складова Я-концепції, самосприйняття.

[14; 15; 16; 28; 45; 48]

Тема 7. Розвиток ідеї самоактуалізації у творчості психологів-гуманістів.

Поняття самоактуалізації та її передумови у гуманістичній психології (за К. Гольдштейном, К. Роджерсом). Філософські передумови концепції самоактуалізації. Проблема добра і зла у творчості фундаторів гуманістичної парадигми. Дослідження свободи вибору психологами-гуманістами. Застосування гуманістичних ідей у психотерапії, навчанні, консультуванні, менеджменті та інших галузях науки і суспільної практики. Поняття синергії суспільства (за А. Маслоу). Концепція емпіричного менеджменту. Погляди на суспільство К. Роджерса.

Ключові поняття: самоактуалізація як процес і стан, концепція добра і зла, свобода вибору між добром і злом, позитивна і негативна свобода, синергія суспільства, емпіричний менеджмент.

[2; 13; 22; 23; 27; 29; 32; 46]

Тема 8. Тенденція до актуалізації як провідний мотив життя людини.

Ієрархія фундаментальних потреб А. Маслоу та їх характеристика. Передсамореалізаційні рівні потреб Ж. Годфруа (естетичні та когнітивні потреби) та А.В. Фурмана (потреба у внутрішній свободі). Метамотивація А. Маслоу. Метапотреби та метапатології. Механізми десакралізації та ресакралізації. Дефіцитарне та буттєве пізнання. Дефіцитарні та буттєві цінності. Сакральність як причетність до вічності. Дефіцитарний спосіб та метаспосіб життя: шлях до вдосконалення. Поняття про психологічну утопію – Еупсихію. Основні риси самоактуалізованих людей за Г. Олпортом, В. Франклом, А. Маслоу, К. Роджерсом.

Ключові поняття: метапотреби, метапатології, дефіцитарні мотиви, буттєві мотиви, десакралізація, ресакралізація, дефіцитарні цінності, буттєві цінності, Еупсихія, ієрархія потреб, фізіологічні потреби, потреба у безпеці і захисті, потреба у приналежності, потреба у самоповазі, потреби самоактуалізації, потреба у внутрішній свободі, сакральність.

[3; 10; 13; 16; 22; 234 27; 32]

Тема 9. Трансценденція як вищий рівень самоактуалізації людини.

Поняття трансценденції. Порівняльний аналіз характерологічних особливостей здорових самоактуалізованих людей та трансцендентів. Творчий аспект трансценденції. Народження, смерть і трансценденція у психотерапії С. Грофа. Трансцендентний досвід і його ставлення до релігії та неврозів.

Ключові поняття: *вершинні переживання, пік-переживання, плато-переживання, трансценденція, трансцендентна особистість, трансцендери, трансцендентна психотерапія, народження – життя – смерть, трансцендентний досвід.*

[2; 3; 13; 14; 27; 36; 48]

Тема 10. Проблема творчості у гуманістичній психології.

Визначення творчості. Психологічні теорії творчості (психоаналітична, теорія бісоціальності, екзистенційна теорія М. Бердяєва). Генетична психологія творчості В.А. Роменця. Загальна природа та стадії творчого процесу. Вчинок і моральна творчість. Способи вивільнення творчого потенціалу. Чотири складові "сили особистості": ідеалізм, гармонія, самоконтроль, здолання труднощів. Десять заповідей творчої особистості П. Вайнцвайга.

Ключові поняття: *творчість, творчий потенціал особистості, розвиток, саморозвиток, вдосконалення, гармонія, вчинок, ситуація, мотивація, дія, рефлексія, моральна творчість, самоконтроль, ідеал, еталон.*

[10; 13; 33; 34; 46]

Тема 11. Психотехніка в екзистенційній парадигмі та гештальт-терапії.

Значення екзистенційної психотерапії. Уявлення про людину. Характеристика консультативного та психотерапевтичного процесу. Цілі психологічної допомоги. Роль психолога-консультанта. Позиція клієнта. Психотехніка в екзистенційній парадигмі. Загальна оцінка екзистенційної терапії. Основні поняття й положення гештальт-психотерапії. Структура і цілі консультативного та психотерапевтичного процесу. Психологічні ігри та вправи у гештальт-терапії. Загальна характеристика концепції.

Ключові поняття: *екзистенція, досвід, діалог, переживання, психологічна допомога, психолог-консультант, позиція клієнта, "життєвий світ", подія, тривога, ідентичність, гештальт-терапія, рівні невротичності, психотехніка, "незавершена справа", "тут і тепер", "енергія", "блокування енергії".*

[9; 13; 14; 27; 36; 37; 48; 50]

Тема 12. Теорія та практика консультативної і психотерапевтичної роботи К. Роджерса.

Основні поняття та положення психотерапевтичної практики К. Роджерса. Характеристика консультативного та психотерапевтичного процесів. Цілі психологічної

допомоги. Роль психолога-консультанта. Клієнт у консультуванні і психотерапії. Психотехніка в концепції К. Роджерса. Загальна оцінка концепції.

Ключові поняття: *емпатія, турбота, конгруентність, психологічний клімат, повноцінно функціональна особистість, "самість", фасилітатор, самовираження, внутрішнє прийняття, особистісне зростання.*

[9; 13; 16; 30; 31; 48; 49]

Тема 13. Становлення і розвиток трансперсональної і християнської терапії.

Процес становлення трансперсональної терапії. Психологічні та природничо-наукові джерела уявлень про людину. Структура людської психіки. Характеристика психотерапевтичного процесу. Цілі психологічної допомоги. Психотехніка у трансперсональній психотерапії. Загальна оцінка парадигми. Зародження християнської психотерапії. Принципи та підходи психологічної та релігійної допомоги. Специфіка діяльності християнського психолога-психотерапевта. Загальна оцінка концепції.

Ключові поняття: *трансперсональні переживання, структура людської психіки, базові перинатальні матриці, колективне несвідоме, духовний і душевний розвиток, віра, мораль, духовність, самосвідомість, творення.*

[9; 13; 17; 36; 37; 38; 39; 48]

Тема 14. Діагностика базових потреб та основних смисложиттєвих цінностей особистості.

Система ціннісних орієнтацій як об'єкт психодіагностики. Термінальні та інструментальні цінності, їх ранжування за методикою М. Рокіча. Діагностика ступеня задоволення базових потреб особистості (матеріальних, у безпеці, міжособистісних, у визнанні, у самовираженні). Визначення рівня особистісної зрілості, наявних та реалізованих рис характеру людини.

Ключові поняття: *психологічна діагностика, життєва активність, термінальні та інструментальні цінності, ціннісні орієнтації, особистісна зрілість.*

[2; 3; 11; 23; 25]

Тема 15. Дослідження коефіцієнта самоактуалізації особистості.

Визначення коефіцієнта самоактуалізації за методикою особистісної орієнтації Е. Шостром. Базові і додаткові шкали тесту. Кількісна обробка результатів опитувальника. Якісна обробка емпіричних даних, побудова профілю особистості.

Ключові поняття: *коефіцієнт самоактуалізації, тимчасова компетентність, внутрішня підтримка, гнучкість поведінки, сенситивність, спонтанність, самоповага, самоприйняття, синергія, контактність, креативність.*

[3; 11; 25; 26; 28]

5.2. Зміст і структура практико-методичних занять

Методологічний семінар №1

Тема. Гуманістична психологія як наука і навчальна дисципліна. Історичний аспект проблеми.

Мета: сформувати гуманістичне настановлення на усвідомлення студентами актуальності та значущості даної навчальної дисципліни у подальшій професійній діяльності.

Питання для обговорення:

1. Предмет, завдання та значення гуманістичної психології як навчальної дисципліни.
2. Основні принципи гуманістичної психології.
3. Історія становлення гуманістичної психології.
4. Особливості сучасного раціогуманізму.
5. Напрямки гуманістичної психології та їх характеристика.
6. Представники гуманістичної психології та провідні положення їхньої творчості.

Методологічний семінар № 2

Тема. Теорія та методологія вивчення гуманістичної психології.

Мета: сформувати у студентів систему основоположних категорій та методологічних принципів гуманістичної психології як науки і навчальної дисципліни.

Питання для обговорення:

1. Основні поняття гуманістичної психології.
2. Методологічні проекти дослідження особистості в гуманістичній психології – природничо-науковий, гуманітарний, практичний і вітакультурний.
3. Зміст, різновиди, переваги та недоліки методів гуманістичної психології.
4. Сучасні методи дослідження гуманістичної психології.
5. Поняття про особистість та її психологічну структуру за концепцією Ф. Лерша.
6. Психодуховний світ особистості у контексті вітакультурної парадигми.

Семінарське заняття № 3

Тема. Самоактуалізація як механізм і процес розвитку особистості.

Мета: сформувати у студентів гуманістичну установку на усвідомлення важливості дефіцитарних та буттєвих цінностей у процесі саморозвитку та самостворення кожної особистості.

Питання для обговорення:

1. Поняття самоактуалізації та його психологічний зміст і обсяг (за К. Гольдштейном).
2. Тенденція до актуалізації К. Роджерса та аналіз її психологічного змісту.
3. Ієрархія фундаментальних потреб А. Маслоу як концептуальна модель. Психологічна характеристика основних груп потреб.
4. Потреба у внутрішній свободі як прилучення до найвищих буттєвих цінностей.

5. Поведінка, котра стимулює самоактуалізацію як багатоканальний процес. Десакралізація та ресакралізація. їх психологічний зміст.

6. Метамотивація особистості у психологічній концепції А. Маслоу. Дефіцитарний та буттєвий способи життя: альтернатива чи взаємодоповнення?

7. Поняття про Еупсихію. її предмет, завдання, пояснювальні можливості.

Семінарське заняття № 4

Тема. Філософські, соціальні та прикладні орієнтири концепції самоактуалізації.

Мета: розвивати світоглядну орієнтацію та компетентність студентів, сформувати у них систему основних категорій і понять як пізнавально-інтерпретаційних засобів трансцендентування самоактуалізації особистості.

Питання для обговорення:

1. Проблема добра і зла в гуманістичній психології та способи її розв'язання.
2. Концепція здорової особистості В. Франкла. Пошук сенсу життя та "екзистенційний вакуум": як співвідносяться ці поняття?
3. Провідні характеристики самоактуалізованих людей за А. Маслоу та К. Роджерсом.
4. Трансценденція самоактуалізації та її передумови. Основні риси трансцендерів.
5. Трансцендентний досвід і релігія. Народження, смерть і трансценденція у науковій творчості С.Грофа.
6. Позитивна Я-концепція як основа духовного вдосконалення.

Науково-інформаційні повідомлення № 5

Тема. Особливості застосування особистісно зорієнтованої теорії К. Роджерса та екзистенційної терапії на практиці.

Мета: виробити у студентів гуманістичне настановлення на усвідомлення практичної значущості концепції самоактуалізації у повсякденному житті, розвивати їх світоглядну орієнтацію шляхом діалогічного та рефлексивного оперування основними поняттями екзистенційної і роджеріанської психотерапії.

Питання для обговорення:

1. Еволюція терапії К. Роджерса: від психіки до взаємовідносин.
2. Цілі психологічної допомоги. Роль психолога-консультанта і позиція клієнта у психотерапії К. Роджерса.
3. Психотехніка у концепції К. Роджерса.
4. Основні поняття, положення та представники екзистенційної психотерапії.
5. Порівняльний аналіз психотехнік екзистенційної та трансперсональної психотерапій.
6. Загальна оцінка концепцій.

Практичне заняття № 6

Тема. Психодіагностика коефіцієнта самоактуалізації особистості.

Мета: виробити норми і навички практичного засто-

сування знань із теорії самоактуалізації для вирішення конкретних життєвих ситуацій, розвивати вміння якісно інтерпретувати результати психологічних методик.

Питання для обговорення:

1. Діагностика ступеня задоволення базових потреб особистості.
2. Ознайомлення із теоретико-методичними аспектами опитувальника особистісної орієнтації Е. Шостром.
3. Практичне визначення коефіцієнта самоактуалізації.
4. Кількісний аналіз результатів тестування.
5. Якісна інтерпретація отриманих даних.

Використана і рекомендована література

1. Анциферова Л.И. Психология самоактуализирующейся личности в работах Абрахама Маслоу // Вопросы психологии. – 1973. – № 4. – С. 173–180.
2. Балл Г.А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии. – К.: Донецк: Ровесник, 1995. – 50 с.
3. Балл Г.А. Психология в раціогуманистической перспективе: Избранные работы. – К.: Основа, 2006. – 408 с.
4. Балл Г.О. Внутрішня свобода особи і особистісна надійність у контексті гуманізації освіти // Практична психологія і соціальна робота. – 2003. – №9. – С. 1–7.
5. Балл Г.О. До визначення засад раціогуманистичного підходу в методології психологічної науки // Психологія і суспільство. – 2000. – №2. – С. 74–90.
6. Балл Г.О. До обґрунтування раціогуманистичного підходу у психології // Психологія і суспільство. – 2004. – №4. – С. 60–74.
7. Балл Г.О. Особистісна свобода і гуманізація освіти // Практична психологія і соціальна робота. – 2001. – №1. – С. 2–4.
8. Батівець С.І. Педагогічна психогігієна: теорія та методика: Монографія. – К.: Редакція “Бюлетеня Вищої атестаційної комісії України”, 2000. – 302 с.
9. Бондаренко О.Ф. Психологічна допомога особистості. – Х.: Фоліо, 1996. – 356 с.
10. Годфруа Ж. Что такое психология: Пер. с фр. – В 2-х т. – М.: Педагогика, 1996. – Т. 1. – 496 с.; Т. 2. – 396 с.
11. Гозман Л.Я., Кроз М.В., Латинская М.В. Самоактуализационный тест. – М., 1995. – 45 с.
12. Грининг Т. История и задачи гуманистической психологии // Вопросы психологии. – 1988. – № 4. – С. 161–167.
13. Гуманистическая и трансперсональная психология: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – 592 с.
14. Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. // Гуманістична психологія / Упорядники і наукові редактори Р. Трач (США) і Г. Балл (Україна). – К.: Пульсари, 2001. – 252 с.
15. Гуменюк О.Є. Психологія впливу: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.
16. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Навчальний посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.
17. Друрри Н. Трансперсональная психология / Пер. с англ. – М., Львов: Иншпатива, 2001. – 208 с.
18. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М. Проколенко; Упор. В.В. Андрієвська, Г.О. Балл, О.Т. Губко, О.В. Проскура. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.
19. Кришнер С., де Карвалло Р. Проблема метода в гуманистической психологии // Психологический журнал. – 1993. – Т. 14. № 2. – С. 113–126.
20. Кэлин С., Линдсей Гарднер. Теории личности. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 592 с.
21. Левченко Т.І. Розвиток освіти та особистості в різних педагогічних системах: Монографія. – 1-е вид. – Вінниця: Нова книга, 2002. – 512 с.
22. Леонтьев Д.А. Развитие идеи самоактуализации в работах А. Маслоу // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С. 150–158.
23. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование. – К.: Донецк: Ин-т психологии АПП Украины, 1994. – 52 с.
24. Олпорт Г.В. Личность в психологии. – М.: Ювента, 1998. – 350 с.
25. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: Учеб. пособ./ Ред.-сост. Д.Я. Райгородский. – Самара: БАХРАХ-М, 2002. – 672 с.
26. Психологический словарь / Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика – Пресс, 1997. – 440 с.
27. Психология личности: Хрестоматія / Под ред. Д.Я. Райгородского. – Т. 1. – Самара: БАХРАХ-М, 2000. – 448 с.
28. Психология. Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
29. Психологія і духовність: (Світглядні аспекти гуманістично зорієн-

тованих напрямів у сучасній західній психології) // Гуманістична психологія: Антологія: В 3-х т.: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Упоряд.: Г. Балл, Р. Трач. – 2005. – Т.2. – 279 с.

30. Роджерс К. К науке о личности // История зарубежной психологии. – М.: МГУ, 1986. – С. 199–230.
31. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Универс, 1994. – 480 с.
32. Родыгин Е.Р., Шерстюк А.Я. Гуманистическая психология: теория и способы практического использования. – К.: Ин-т психологии АПН Украины, 1994. – 50 с.
33. Роменець В.А. Психологія творчості: Навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. – К.: Либідь, 2001. – 288 с.
34. Роменець В.А., Манюха І.П. Історія психології ХХ століття: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1998. – 992 с.
35. Ситнікова Н.С. Соціальне самоствердження старшокласників за умов системної диференціації навчання: Монографія / За ред. проф. А.В. Фурмана. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 140 с.
36. Трансперсональная психология: Истоки, история, современное состояние / В. Майков, В. Козлов. – М.: АСТ, 2004. – 603 с.
37. Франк В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
38. Фромм Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу. Гл. 6. Свобода, детерминизм, альтернативность // Филос. науки. – 1990. – № 8. – С. 85–95.
39. Фромм Э. Душа человека. – М.: Республика, 1992. – 430 с.
40. Фромм Э. Иметь или быть? – М.: Прогресс, 1986. – 238 с.
41. Фромм Э. Искусство любви (Исследование природы любви). – Вып. 2. – М.: Знание, 1991. – 64 с.
42. Фромм Э. Психоанализ и этика. – М.: Республика, 1993. – 415 с.
43. Фромм Э. Человек для себя: Пер. с англ. – М., 1992. – 253 с.
44. Фромм Э. Человеческая ситуация: Пер. с англ. – М., 1995. – 240 с.
45. Фурман А. Система інноваційної освітньої діяльності модульно-розвивальної школи та її комплексна експертиза // Психологія і суспільство. – 2005. – № 2. – С. 29–75.
46. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості. – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 197 с.
47. Фурман А.В. Психокультура української ментальності. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 132 с.
48. Хелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 2001. – 608 с.
49. Цизульська Т.Ф. Загальна та прикладна психологія. Курс лекцій: Навчальний посібник. – К.: Наукова думка, 2000. – 192 с.
50. Экзистенциальная психология. Экзистенция / Пер. с англ. М. Занадворова, Ю. Овчинниковой. – М.: Апрель-Пресс, 2001–624 с.

Додаток 1

Дидактичні тести з курсу “Гуманістична психологія”

1. Котре із названих провідних положень стосовно природи людини не притаманне концепції А. Маслоу:

- а) сильний прояв свободи;
- б) сильний прояв холізму;
- в) висока ірраціональність;
- г) середня проактивність;
- д) сильний прояв гетеростазу.

2. Клас основних потреб, котрі мотивують людину до близьких взаєностосунків з іншими людьми, знаходять задоволення у друзях, сімейному житті і членстві у різних групах та організаціях – це ...

- а) потреби у безпеці і захисті;
- б) фізіологічні потреби;
- в) когнітивні та етичні потреби;
- г) потреби у приналежності і любові;
- д) потреби у внутрішній свободі.

3. Мотивація, котра часто приймає форму присвячення особистості певним ідеалам чи цілям, чомусь “поза собою” – це ...

- а) дефіцитарна мотивація;
- б) буттєва мотивація;
- в) метамотивація;
- г) трансцендентна мотивація.

д) тенденція зростання.

4. Який із соціальних типів характеру невластивий гуманістичному психоаналізу Е. Фромма:

- а) рецептивний тип;
- б) експлуатуючий тип;
- в) релігійний тип;
- г) накопичувальний тип;
- д) ринковий тип.

5. Система уявлень людини про те, якою вона зможе і повинна стати у майбутньому, включаючи прагнення і вірування, моральні ідеали і цінності, світогляд і переконання, – це ...

- а) Я-теперішнє;
- б) Я-фантастичнє;
- в) Я- майбутнє;
- г) Я-ідеальнє;
- д) Я-дзеркальнє.

6. Характеристика, котра впливає на поведінку людини в різноманітних ситуаціях, і є основним конструктором психологічної структури індивіда у концепції Г. Олпорта, – це ...

- а) центральна диспозиція;
- б) індивідуальна риса;
- в) загальна риса;
- г) вторинна диспозиція;
- д) пропріум.

7. Котрі із запропонованих захисних механізмів притаманні концепції К. Роджерса:

- а) сублимація і витіснення;
- б) викривлене сприйняття і заперечення;
- в) заперечення і витіснення;
- г) проекція і викривлене сприйняття;
- д) раціоналізація і заперечення.

8. Самоактуалізація – це ...

а) захисний механізм, суть якого полягає в тому, що індивід відходить на більш ранню стадію розвитку, безпечнішу і приємнішу;

б) процес особистісного зростання людини, котрий забезпечує максимально можливий, повноцінно здоровий розвиток її здібностей;

в) процес, у якому люди покращують і зберігають свою власну поведінку;

г) почуття власної гідності і самодостатності;

д) прагнення людини до високої оцінки і самооцінки своєї особистості.

9. Котра із запропонованих характеристик здорової особистості невластива концепції В. Франкла:

- а) вільно вибирає напрям дії;
- б) не спричинюється зовнішніми силами;
- в) знайшла сенс життя;
- г) домоглася чіткого розмежування добра і зла;
- д) свідомо контролює перебіг власного життя.

10. Трансценденція – це ...

а) стан свідомості, коли увага фокусується на самому собі;

б) результат оволодіння індивідом соціально-культурним досвідом у процесі його розвитку;

в) підхід у персонології, який підкреслює важливість розуміння суб'єктивних переживань людини;

г) тенденція або стратегія підтримки і зміцнення особистістю своєї Я-концепції;

д) термін, що означає те, що знаходиться за межами свідомості і пізнання; виражає всезагальні надчуттєві властивості буття, котрі пізнаються інтуїтивно.

Додаток 2

Перелік письмових робіт у межах самостійної роботи студентів

1. “Гуманістична психологія”: тавтологія, протиставлення чи взаємодоповнення понять?

2. “Духовність”, “свобода”, “відповідальність”: охарактеризуйте зміст та обсяг цих понять у контексті екзистенціалізму та логотерапії В. Франкла.

3. “Душевно здорові” люди насправді не є здоровими, а психотики не настільки божевільні, як здається. Чим це можна пояснити?

4. Експериментальна та експірієнтальна методологічні парадигми: взаємодоповнення чи взаємовиключення?

5. Трансперсональна психологія: наукові, соціальні чи досвідні передумови виникнення?

6. Психокультурні особливості позитивної терапії: крок у минуле чи майбутнє психологічної практики?

7. Розум і мудрість: тотожність чи відмінність вітакультурного змісту?

8. Добро і зло у гуманістичній психології – проблема чи розв'язок?

9. Поняття “самості” К. Юнга та К. Роджерса: спільні і відмінні ознаки.

10. Самоактуалізація у творчості А. Маслоу, К. Роджерса та Р. Ассаджіолі: порівняльний аналіз та його узагальнення.

11. Т-групи і гештальт-групи: спільні і відмінні ознаки, переваги і недоліки.

12. Особливості співвідношення фігури і фону у гештальт-терапії.

13. Специфіка творчості у форматі канонічної психології.

14. Інтелект, творчість, індивідуальність, комунікація: їх взаємозв'язок та проблема гармонії.

15. Співвідношення Я-реального і Я-ідеального у творчості К. Роджерса.

Надійшла до редакції 9.12.2005.